

**Arts, W. - Hagenaars, J. - Halman, L. (Eds.): The Cultural Diversity of European Unity: Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study**

Brill Academic Publishers, Leiden - Boston 2003, European Values Studies Series, Volume 6, ISBN 90-04-12299-0, 493 p.

Už samotný názov naznačuje problematiku, ktorá je vzhľadom na súčasné integračné procesy v Európe nepochybne aktuálna. Publikácia zostavená tímom spoločenských vedcov z holandskej Tilburgskej univerzity sa zameriava na skúmanie hodnôt, názorov a postojov z perspektívy európskej jednoty a rozmanitosti (*unity and diversity*). Autori sa v nej zamerali predovšetkým na monitoring a reflexiu hodnotových vzorcov, ich odlišností a zmien v dnešnej Európe.

Kniha vychádza v špeciálnej sérii vydavateľstva Brill Academic Publishers, ktorá je venovaná publikáciám vzťahujúcim sa na medzinárodný výskum európskych hodnôt - European Values Study (EVS). Výskumný program vznikol v Holandsku z iniciatívy spoločenských vedcov a zameriava sa na skúmanie základných sociálnych, morálnych, politických, kultúrnych a náboženských hodnôt v krajinách Európy. Európsky výskum hodnôt je komparatívny, dlhodobý výskumný program, na ktorom sa v súčasnosti podieľa až 33 európskych krajín, vrátane Slovenska. Doposiaľ sa uskutočnili tri vlny empirických výskumov, prvá v roku 1981, druhá v roku 1990 a poslednou vlnou je výskum z rokov 1999-2000. Detailnejšie informácie o zameraní a organizácii výskumu možno nájsť aj na internetovej stránke EVS projektu (<http://www.europeanvalues.nl>).

Kniha je pomerne obsiahlym súborom štúdií, je rozčlenená na tri základné časti a obsahuje spolu 19 samostatných kapitol. Zaujímavosťou prvej časti štúdií, nazvanej *European Values in a Broad Perspective (Európske hodnoty v širšej perspektíve)*, sú tzv. intermezzá, teda vkladanie rozhovorov na aktuálnu tému s niektorými súčasnými osobnosťami Európy (témy ako *This extreme individualism and hedonism has no future (Takýto extrémny individualizmus a hedonizmus nemá budúcnosť)*, *A united Europe is an antidote to globalization (Zjednotená Európa je prostriedkom proti globalizácii)*, *We are giving birth to the organically ordered society (Rodí sa organicky usporiadaná spoločnosť)*).

Úvodná kapitola *The Cultural Diversity of European Unity: An Introduction (Kultúrna rozmanitosť európskej jednoty: Úvod)* je autorským vstupom editorov publikácie, v ktorom sa spoločne zamýšľajú nad procesom integrácie a premenami tradičných hodnôt v súčasnej Európe. Úvahy o historickej paralele procesu integrácie Európskej únie so zjednocovaním USA v 18. storočí však narážajú na mnohé rozdiely, ktoré tieto historické procesy od seba odlišujú. Predovšetkým je to podľa autorov preto, že "národné identity sú v dnešnej Európe omnoho silnejšie, než boli v Amerike osemnásteho storočia". (s. 1) Podieľa sa na tom i fakt, že národnosť je pre Európanov "dôležitou súčasťou toho, akým spôsobom sa definujú a ako sú videní ostatnými. Jednotliví Európania sa vnímajú ako odlišní od iných Európanov nielen z hľadiska národnosti, ale tiež z hľadiska iných dôležitých väzieb. Hovoria desiatkami jazykov a mnohými prízvukmi. Existujú medzi nimi vonkajšie rozdiely v ich vzhľade a taktiež hlbšie rozdiely v aspiráciách, zvykoch a názoroch." Avšak ani tradičné normy a hodnoty nezostávajú v súčasnom svete nemenné, naopak, hodnotové orientácie podliehajú sociálnym procesom ako modernizácia, individualizácia a sekularizácia. Práve takéto úvahy stáli na začiatku úsilia výskumníkov EVS tímu, ktorí sa snažili prostredníctvom empirického výskumu skúmať širokú škálu základných ľudských hodnôt v rôznych doménach života, ako je práca, rodina, voľný čas, politika, náboženstvo, morálka a pod. Dôležitú úlohu pri výskume má tiež presvedčenie, že "hodnoty majú v procese integrácie kľúčovú úlohu" (s. 4) a že kultúrna dimenzia v procese európskej integrácie je minimálne rovnako dôležitá ako dimenzia politická či ekonomická. Základnou niťou týchto tvrdení sú úvahy o tom, ako a či môžu protichodné hodnotové orientácie viesť k zablokovaniu integračných procesov. Naopak, zas

platí presvedčenie o tom, že konvergenie základných hodnôt vedú k vyššej dôvere medzi ľuďmi, vyššia dôvera zas umožňuje rozsiahlejšiu spoluprácu, čo má pozitívne dôsledky pre oblasť ekonomiky a následne tiež vedie k vyššej politickej integrácii. Práve preto sa pozornosť zameriava na skúmanie hodnotových profilov, a to nielen hodnotových profilov krajín, ale aj jednotlivcov či skupín (napr. hodnotové profily vybraných vekových kohort). A hoci autori nepochybujú o špecifickosti hodnotových orientácií v jednotlivých európskych krajinách, ktoré sa spájajú so špecifickým historickým či socio-ekonomickým kontextom, súčasne si uvedomujú, že "intenzívny proces politickej a ekonomickej unifikácie Európskej únie, rýchly rozvoj strednej a východnej Európy po Nežnej revolúcii a tiež blížiaci sa vstup množstva bývalých komunistických krajín do Európskej únie vyvoláva otázku, či sa národné kultúry v Európe postupne vytratia a presadí sa istý druh kultúrnej unifikácie ohľadom názorov na svet, hodnôt a životných štýlov. Ústrednou otázkou preto je, či v Európe v blízkej budúcnosti prevládne kultúrna jednota alebo rozmanitosť." (s. 7)

Kapitola *Exploring Europe's Basic Values Map (Snímanie mapy základných európskych hodnôt)* predstavuje zaujímavý pokus o zmapovanie európskych krajín na základe identifikovania dvoch najzákladnejších hodnotových orientácií. Analýza prebehla na troch úrovniach, na úrovni jednotlivcov, krajín (33 krajín) a vo vybraných generáciách. Faktorová analýza približne štyridsiatich postojoyých škál viedla autorov k výberu dvojfaktorového riešenia, a to na všetkých úrovniach analýzy. Na základe faktorovej analýzy boli dve základné hodnotové dimenzie interpretované ako dimenzia "autonómia - socio-liberalizmus" a druhá ako "normatívna" dimenzia.

Autori spájajú prvú dimenziu s preferovaním slobody jednotlivca a osobnej autonómie pred autoritou, tiež je napr. typická vysokou akceptáciou pracujúcej ženy-matky, toleranciou k menšinám, toleranciou k ľuďom s deviantným správaním, vyššou ochotou k protestom a vyššou ochotou prinášať osobné obete pre záchranu životného prostredia. Dimenzia sa celkovo spája s vyššou akceptáciou diverzity a je pomenovaná "vo vzťahu k autonómii, non-materializmu a sociálnej zaangažovanosti. Reprezentuje socio-liberálny postoj." (s. 30) V druhej dimenzii sa kombinuje množstvo normatívnych záležitostí, vysoko sú hodnotené spoločenské normy a inštitúcie, dôraz sa kladie na solidaritu, občiansku morálku, vysoko sa hodnotí hodnota manželstva a rodiny, dôležitá je tiež vysoká hodnota skóre na škále religiozity. "Jednotlivci a krajiny vysoko bodujúce na tejto dimenzii môžu byť označovaní ako "normatívni" v tom zmysle, že vysoko hodnotia náboženstvo a spoločenské normy a inštitúcie." (s. 31)

Na základe týchto dimenzií autori následne vykresľujú hodnotovú mapu Európy, pričom si okrem hodnotových profilov všimajú i ďalšie charakteristiky krajín ako HDP, index ľudského rozvoja (*human development index*), percento žien v parlamente, Východ vz. Západ, percento zamestnaných žien, podiel katolíkov v krajine. Ukazuje sa, že rozdiely medzi krajinami na socio-liberálnej dimenzii možno chápať aj v pojmoch ekonomickej prosperity, teda čím je štát ekonomicky vyspelejší, tým vyššiu úroveň socio-liberálneho skóre možno očakávať. Pri normatívnej dimenzii sa zas ukazuje jej tesnejšie prepojenie s religiozitou, kedy sa katolícke spoločnosti javia morálne striktnejšie ako protestantské a ortodoxné.

Otázka v závere teda znie, aká je mapa hodnôt v súčasnej Európe? Viac jednofarebná alebo skôr pestrá? Ukazuje sa, že "Európa nie je homogénnou časťou sveta. Naopak, napriek spoločnej kresťanskej tradícii európska jednota sa zdá byť jednotou rozmanitosti (*the unity of diversity*), objavujú sa dôležité rozdiely medzi európskymi spoločnosťami, ktoré sú spojené s rozdielnou úrovňou ekonomickeho rozvoja, ale aj s rozmanitosťou kultúrneho dedičstva, jazykov, rozmanitosťou náboženských a ideologických tradícií, odlišnosťami v politickom a vzdelávacom systéme." (s. 47)

Detailnejšou exkurziou do histórie Európy je tretia kapitola nazvaná *Europe and Its Values in an Historical Perspectives (Európa a jej hodnoty v historickej perspektíve)*, ktorá je úvahou

o spoločnom dedičstve antiky, kresťanstva a osvietenstva, pričom sa nezabúda ani na dôležitý moment vzniku národných štátov v Európe. Autori štúdie vyzdvihujú slobodu a spravodlivosť ako základné európske hodnoty a zamýšľajú sa nad tým, či bude Európska únia z hľadiska histórie úspechom.

Druhá z troch častí publikácie nazvaná *European Values in Depth (Európske hodnoty detailne)* predstavuje súbor štúdií, užšie zameraných na vybrané problémy, ako je podnikanie a podnikateľská kultúra, občianska participácia, sociálny kapitál, sociálna spravodlivosť, dôvera, demokracia, dobrovoľníctvo, sociálny štát, rodina či religiozita. Silné zastúpenie má najmä problematika sociálneho kapitálu a jeho vplyv na vývoj regiónov, čo súvisí s vyšším dopytom po poznatkoch o vzájomnom prepojení sféry kultúry a sféry ekonomiky. Moderná ekonómia sa už pri analýze ekonomického rastu nespolieha len na svoje tradičné vstupy (práca a kapitál), ale upriamuje svoju pozornosť na viac-menej sociologické faktory, ako napr. v teórii ľudského kapitálu či v koncepcii sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál (tu najčastejšie definovaný na základe koncepcie Roberta D. Putnama a Francisa Fukuyamu) sa meria na základe komplexných indikátorov, ako je dôvera v inštitúcie, občianska participácia a podpora demokracie. Spoločným menovateľom viacerých štúdií je názor, že "kultúrne faktory majú kľúčovú úlohu pre dlhodobú existenciu demokratických inštitúcií". (s. 272)

Kľúčovou otázkou piatej kapitoly *Participation in Civil Society and European Regional Economic Growth (Participácia na občianskej spoločnosti a regionálny ekonomický rast v Európe)* je charakter prepojenia úrovne dôvery a participácie na dobrovoľníckej činnosti s ekonomickým rastom v danom regióne. Pri zaujímavej analýze a porovnaní 54 regiónov v 7 krajinách západnej Európy autori nespochybňujú fakt, že participácia a združovanie sa ľudí pozitívne prispieva k ekonomickému rastu v regióne. Naproti tomu prepojenie sociálneho kapitálu vo forme dôvery s ekonomickým rastom sa nepreukázalo ako významné.

V ďalšej štúdii venovanej sociálnemu kapitálu *Bridging and Bonding Social Capital (Spájajúci a zbližujúci sociálny kapitál)* sa autori venujú vplyvu materialistických postojov a spotreby materiálnych statkov na výšku úrovne sociálneho kapitálu. Pritom vychádzajú z predpokladu, že materialistické postoje negatívne vplyvajú na úroveň sociálneho kapitálu, keďže redukujú spoločenské styky ľudí. Nižšia úroveň sociálneho kapitálu má potom za následok negatívny vplyv na ekonomický rozvoj.

Štúdia *Civil Society, Social Trust and Democratic Involvement (Občianska spoločnosť, sociálna dôvera a účasť na demokracii)* je dôležitým príspevkom k problematike pôsobenia sociálnej dôvery na spoločnosť, v ktorej je vysoká úroveň sociálnej dôvery spájaná so silnými väzbami v rámci komunity, vyššou úrovňou prijímania informácií, čo produkuje zdravú sociálnu a kultúrnu klímu a podporuje kumuláciu sociálneho kapitálu. Spolu s dôverou je však rovnako dôležitý faktor občianskej participácie a vyššia úroveň podpory demokracie. Analýzu spomenutých kľúčových faktorov sociálneho kapitálu nám autori sprostredkujú na úrovni krajín, jednotlivcov i vekových kohort.

Zaujímavým príspevkom k problematike sociálneho štátu je štúdia *The Welfare State: Villain or Hero of the Piece? (Sociálny štát: darebák alebo hrdina programu?)*, v ktorej autori rozoberajú prepojenie medzi sociálnym štátom a sociálnym kapitálom. Rozpravu o negatívnych, nezamýšľaných dôsledkoch pôsobenia inštitúcií sociálneho štátu, ako je pokles neformálnej solidarity, erózia komunitných väzieb, občianskej morálky a individuálnej zodpovednosti, dopĺňajú stanoviská Francisa Fukuyamu. V diskusii na tému sociálny štát a morálna korupcia (*welfare state and moral corruption*) zastáva názor, že "štát môže mať vážny negatívny dopad na sociálny kapitál svojej populácie, ak preberá aktivity, ktoré by mal radšej prenechať súkromnému sektoru alebo občianskej spoločnosti. Schopnosť kooperovať je založená na zvyku a cviku. Ak sa štát pustí do organizovania všetkého, ľudia sa stanú od neho závislými a stratia svoju spontánnu schopnosť spolupracovať." (s. 277)

Tematika rodiny a manželstva je aktualizovaná v dvoch komparatívnych štúdiách. Prvý príspevok *Country Differences in Sex-Role Attitudes (Krajiny a rozdiely v postojoch k rodovým rolám)* sa zaoberá premenami rolí ženy a muža v súčasných spoločnostiach. Potvrdzuje trend ústupu od rigidnej deľby práce medzi ženami a mužmi, zvyšujúcu sa akceptáciu pracovného zapojenia žien a matiek a taktiež zvyšujúce sa očakávania v súvislosti s podielom muža na tradične ženských aktivitách ako napr. starostlivosť o dieťa. Ukazuje sa, že premenné zamestnanie a religiozita najsilnejšie vplývajú na deľbu rolí muža a ženy v súčasnosti, jednoduchšie "pracujúce ženy sú liberálnejšie, ľudia navštevujúci kostol sú konzervatívnejší". (s. 334)

Druhý príspevok na tému rodina a manželstvo má názov *Cross-National Differences in Public Consent to Divorce (Krajiny a rozdiely vo verejnom odobrovaní rozvodov)* a skúma rozdiely v miere verejného súhlasu s rozvodmi. Autor zvolil zaujímavý postup, skúma a testuje rozdiely v rámci rôznych typov sociálneho štátu i na úrovni jednotlivcov.

Tému religiozity, sekularizácie, morálneho pluralizmu a ich vzájomných vzťahov rozoberajú autori príspevku *Religious and Moral Pluralism in Contemporary Europe (Náboženský a morálny pluralizmus v súčasnej Európe)*. Hlavná snaha autorov je zameraná na preukázanie nárastu morálneho a náboženského pluralizmu, ktorý sa často spája so súčasným spoločenským vývojom.

Záverečnú časť publikácie nazvanú *European Values in Reflection (Európske hodnoty v reflexii)* tvoria kratšie úvahy a reflexie aktuálnych problémov z predchádzajúcich kapitol. Ako sme sa dozvedeli, v Európe prevláda rozmanitosť, pričom európska integrácia sa nespája s nutnosťou unifikácie a "kultúrny pluralizmus nemusí byť prekážkou európskej integrácie. Naopak, podporuje potenciál vnútroeurópskeho obchodu a dovoľuje Európe ťažiť zo špecifických silných stránok každej z kultúrnych tradícií." (s. 412)

Ak by sme mali v krátkosti zhodnotiť prínos recenzovanej publikácie, vyzdvihneme jej technické, ako aj obsahové detaily. Čo sa týka tých prvých, keďže ide o pomerne obsiahle dielo, čitateľ iste ocení i drobné detaily, ako je prehľadný a podrobný obsah, zoznam grafov a tabuliek i vecný a menný register na konci publikácie.

Ak máme stručne zhodnotiť publikáciu z hľadiska obsahu, najdôležitejšími pozitívnymi prívlastkami by boli: aktuálnosť tematického zamerania, teoretická precíznosť, vzácnosť a bohatstvo komparatívneho empirického materiálu, metodologická korektnosť. Každý príspevok je uceleným študijným materiálom, ktorý poskytuje výhodu teoretického prehľadu v danej oblasti (nechýbajú odkazy na literatúru) i možnosť sledovať empirické testovanie hypotéz. Zložitejšie konštruovanie premenných je často prehľadne zosumarizované v záverečnej prílohe, čo umožňuje skutočne sledovať myšlienkovú niť a stratégiu autorov pri overovaní hypotéz. Tým je uvedená publikácia pre čitateľa poučnou a zároveň prehľadnou teoretickou i metodologickou lekciou.

Katarína Strapcová